

De uitbanning van overexploitatie en het paradigma van de gift door Ulrich Grober

Oude bronnen voor een nieuw bewustzijn over het duurzame gebruik van onze hulpbronnen**

Deze tekst verscheen eerder in: Martin Held, Reto D. Jenny, Maximilian Hempel (eds.), "Metalle auf der Bühne der Menschheit. Von Ötzis Kupferbeil zum Smartphone im All Metals Age". DBU-Umweltkommunikation / Band 11. oekom Verlag, München, 2018, S. 115 - 127. bij Oecom.de (2018).

Hier gepubliceerd met toestemming van de auteur Ulrich Grober en de uitgever Oecom.de

Vertaling: HS/Deepl.com - Enkele verduidelijkingen zijn ingevoegd door de vertaler (HS)

*De tekst is voorzien van een **Nawoord** door de vertaler*

Met een heel oud boekje wil ik enkele vonken laten overslaan voor een bewustwording van duurzaamheid voor het juiste gebruik van hulpbronnen. Het is geschreven in het Latijn van de humanisten, en is het vroegste literaire verslag over mijnbouw dat op Duits grondgebied is geschreven. Het is getiteld "*Ludicium Iovis, of Jupiters oordeel over de mijnbouw*". Het werd gepubliceerd rond 1490 in Leipzig in de tijd dat Columbus zich in Spanje voorbereidde op zijn ontdekking van de westelijke zeeroute naar India, de tijd van Da Vinci en Paracelsus, van de mijnbouwexploitant Fugger, van Faust en Luther. Dit boekje bevat een vlammende aanklacht tegen de overexploitatie van metaalhoudende bodemschatten, een bedenkelijke verdediging van mijnbouwpraktijken en een vonnis dat kan worden gelezen als een compromis of zelfs als een tweederangs vrijspraak.

Het is geschreven door de geleerde en pedagoog Paulus Schneevogel onder zijn humanistische naam Paulus Niavis.

Niavis werd rond 1460 geboren in de Boheemse stad Eger (tegenwoordig Cheb) en bracht zijn schooltijd door in Plauen. Hij studeerde af met een baccalaureaatsdiploma aan de universiteit van Ingolstadt en een masterdiploma in Leipzig. Zijn professionele carrière voerde hem via Chemnitz en Zittau naar Bautzen, waar hij stadssecretaris was tot zijn dood rond 1514.

1. Het "Berggeschrey" uit 1477

In de "*Ludicium Iovis*" wordt "de Schneeberg-geschiedenis" behandeld. Daar brak in 1477 een "Berggeschrey" uit (lezen als: "zilverkoorts", HS). De gebeurtenissen volgden de patronen van ook nu nog voorkomende stormlopen en crises: het nieuws van de ontsluiting van rijke zilveraders op de "Schneeberg" in het westelijke Erzgebirge verspreidde zich als een lopend vuurtje. De door de vorst aangekondigde vrijheid van mijnexploitatie trok plotseling duizenden naar het nieuwe Eldorado: mijnwerkers, wichelroedelopers, metaalsmelters, houtskoolbranders, mijnbouwondernemers - arme drommels, gelukszoekers, investeerders en speculanten van allerlei slag stroomden in de kortst mogelijke tijd toe. In de hoop snel rijk te worden, groeven zij schachten en tunnels in de bergflanken, verlegden zij beken, bouwden smelterijen in de valleien en stichtten daar nederzettingen.

Een van de tastbare herinneringen aan deze gebeurtenis wordt gevormd door een brok massief zilver van 604 gram. Tegenwoordig wordt het bewaard in het natuurhistorische museum Senckenberg in Dresden. Het edelmetaal heeft er een matte glans. De sporen van de ontginning zijn nog duidelijk zichtbaar door de groeven die het mijnwerkersgereedschap in het zilver achterlieten. Het is zeer waarschijnlijk dat dit exemplaar dateert uit de zilverstormloop van 1477, toen het "uit de schoot van de Aarde" werd gewonnen in een mijngang van de St. Georgmijn op het heuvelachtige terrein van de huidige stad Schneeberg. Volgens oude, maar betwiste overleveringen zou

alleen al uit het erts van deze mijn in korte tijd 400 kilo zuiver zilver zijn gewonnen (Thalheim, 2012, blz. 6).

Maar in 1490 was de zilverkoorts alweer voorbij en de mijnbouw op de Schneeberg stopte. Uiteraard had de korte bloeitijd diepe sporen nagelaten in het landschap. De bossen in de omgeving van de mijnen waren op grote schaal gerooid, de velden verwoest door de stortplaatsen van afval, de beken vergiftigd met lood- en arseenhoudend spoelwater van de mijnbouwactiviteiten. Rookgassen uit de talrijke ovens en smelterijen hadden de lucht vervuild en de vegetatie vernield. In 1516 ontstond in St. Joachimsthal aan de Boheemse kant van het Ertsgebergte een nieuwe zilverkoorts: de slogan luidde; "Het dal in, het dal in, met moeder en al!". Met het daar gedolven en gesmolten fijne zilver sloegen de vorsten, de graven Schlick, de "Joachimsthaler Guldengroschen". Deze munt gaf zijn naam aan de "Thaler" en ruim 250 jaar later aan de Amerikaanse dollar, de huidige reservemunt van de globalisering (Tal= dal= daalder= dollar, HS) (Horák, 2002).

Paulus Niavis werkte tussen 1486 en 1488 als gymnasiumleraar in Chemnitz en was blijkbaar ooggetuige van de hausse in het nabijgelegen Ertsgebergte. Zijn allegorische vertelling gaat over een strafproces. De "sterfelijke mens" is in het verhaal de mijnwerker. Hij wordt voor het gerecht van Jupiter gedaagd door de vrouwelijke personage "Terra", die de Aarde vertegenwoordigt. (Terra is de Latijnse benaming voor Aarde, HS). De beschuldiging van Terra betreft de milieuvervuiling die op de Schneeberg en elders is aangericht – met name genoemd worden Sicilië, Portugal, Arabië, Zuid-Tirol en Bohemen. Het toneel van het proces is het "dal van de genade" (vallis amoenitatis). De auteur situeert dit in een groene vallei van het Ertsgebergte, de "Kottenheide", die ook nu nog zo wordt genoemd, niet ver van het stadje Klingenthal. Een zwervende kluizenaarsmonnik uit de bossen bij Lichtenstein, een plaats in het gebied van St. Joachimsthal, is een toevallige getuige van de gebeurtenis. Onder

leiding van Jupiter houden oude goden een tribunaal over de "Homo montanus", de mijnwerker.

2. Tegen de overexploitatie

Het tafereel wordt op de omslag van het in Leipzig gedrukte boek met een houtsnede weergegeven (► pag.3). In een heuvelachtig landschap met op de achtergrond een bergkerkje vinden we een ommuurde ruimte. Halverwege de heuvel boven de ingang staat een monnik met een wandelstok, die gefascineerd de gebeurtenissen in het interieur gadeslaat. Jupiter zit op een troon in het midden, als heer van het hof voorzien van de insignes van zijn macht. Links van hem zit met een beschuldigend gebaar een vrouw gekleed in een jurk met op verschillende plaatsen gaten. Rechts staat een man gekleed als mijnwerker met de gereedschappen hamer en houweel in de hand. Beiden zijn omringd door een menigte mensen, blijkbaar hun advocaten en hun getuigen.

De aanklacht, ingediend door Mercurius als de advocaat van Terra, betreft verkrachting en bezoedeling door het binnendringen van de ingewanden van Moeder Aarde, de "matrix". De matrix is in het Latijn de baarmoeder. Het gaat om een van de ernstigste misdaden van allemaal, "matricide" oftewel moedermoord (Lat.: parricidium).

"Met een bleek gezicht" verscheen ze in de getuigenbank. "Ze droeg een groen gewaad, tranen stroomden uit haar ogen. Haar hoofd vertoonde verwondingen, de jurk hing gescheurd naar beneden en men kon zien hoe haar lichaam vele malen was doorboord [...] het hele lichaam vol wonden en bespat met bloed [...] Geen spoor van gratie en schoonheid was ervan over." (Niavis, 1953, p. 15f.). Met deze verschijning van het slachtoffer - Moeder Aarde - laat de auteur het proces beginnen.

Kan de aarde, vraagt de aanklager, zich op den duur staande houden tegenover deze "waanzin van de mens?" Kan zij zo haar waardigheid behouden? Mercurius richt zich rechtstreeks tot de

De houtdruk bij het oorspronkelijke boek. Op de troon Jupiter als de rechter. Links aanklaagster Moeder Aarde (Terra) in de gehavende kledij, begeleid door haar gevolg. Rechts de aangeklaagde mijnwerker met zijn behoeftige naakte kinderen. linksboven de observerende monnik in het weelderige landschap.

beklaagde en roept: "Moordenaar! Kijk naar haar [...] diegene je niet alleen van kindsbeen af voedt en in leven houdt (nutrit et in vita conservat), maar je ook na je dood opneemt in dezelfde schoot waaruit je voortkwam [...]. Bij jou is geen spoor van liefde te bekennen voor diegene die je gebaard heeft!" (ibid., p. 18).

De beschuldigde Homo montanus en zijn verdedigers, een groep dwergachtige penaten, wat in de oude mythologie beschermers van huiselijke welvaart waren, tonen geen gevoel voor het onrecht. Ze gebruiken een tactiek die nog steeds gebruikelijk is in verkrachtingsprocessen: de omkering van schuld. De dader doet zich voor als slachtoffer. Daarbij argumenteert hij koel in economische termen. Helaas zijn de hulpbronnen ongelijk verdeeld over de windstreken van de wereld. Om ze te ruilen heeft men geld nodig, d.w.z. zilver. Dit metaal, dat de goden aan de mensheid hadden gegeven, was door de Aarde ondergronds opgeslagen en zo op kwaadaardige wijze - stiefmoederlijk - aan de mensheid onttrokken. Het gewelddadig binnendringen in de schoot van de Aarde was dus gerechtvaardigd. Immers, niet alles wat de "dagelijkse levensbehoeften" overtreft is verwerpelijke luxe. De zilveropbrengst kon ook gebruikt worden om de armen te helpen en de orde te handhaven. Zonder mijnwerk zou er "geen overheid en geen sociaal samenleven" zijn. De omgang tussen mensen zou afgelopen zijn. "Als dieren zouden we weer in de bossen wonen". Montanus trekt zich niets aan van de toestand van zijn slachtoffer. Hij laat de beschuldiging van het vernietigen van zijn eigen levensonderhoud zwijgend aan zich voorbijgaan.

Het oordeel blijkt moeilijk te zijn. Jupiter delegeert het aan Fortuna, de godin van het toevallende geluk. Volgens haar redenering moet de mens "de bergen doorploegen en mijnen aanleggen, de velden bewerken, handel drijven en daarbij de Aarde beledigen (terram offendere)" (ibid., p. 38). Maar deze vrijbepleiting van de Homo montanus bevat tevens een ernstige waarschuwing: de lichamen van de indringers zouden verslonden worden, door kwade dampen verstikt, dronken gemaakt door

wijn, overmand door honger. Niet in staat om te onderscheiden wat het beste voor hem is, zou hij worden blootgesteld aan vele gevaren. Het verhaal eindigt met deze sombere voorspelling.

3. Het debat over duurzaamheid

Wat maakt deze 500 jaar oude tekst vandaag zo intrigerend? Op het hoogtepunt van een economische hausse komt de vraag uit de kern van de samenleving: Waar zijn we eigenlijk mee bezig? Willen we dit? Mogen we dat? Wat hier onderhandeld wordt, is het verbieden van overexploitatie. En wel op de meest gedurfde en radicale manier denkbaar. De metafoor voor "overexploitatie" in de tekst is het idee van de verkrachting van de natuur, matricide. Wat deze misdaad nog erger maakt is dat het slachtoffer, Moeder Aarde, de "grote bewaarster" van al het leven is. In de oorspronkelijke Latijnse tekst gebruikt Niavis op dit punt het woord "sustentatrix" (Schneevogel, 1935, p. 247). De echo's van het moderne discours over *duurzaamheid* zijn opvallend.

Mijn stelling is dat het moderne debat over duurzaamheid is ontkiemd in het "Judicium Iovis". De globale woordenschat waarin we vandaag de dag over ecologie en duurzaamheid spreken, komt er in een verrassende overvloed en flexibiliteit in voor. Om deze kwaliteit van de tekst te ontdekken is het weliswaar nodig de enige Duitse vertaling tot op heden (Niavis, Krenkel 1953) te verlaten en terug te gaan naar de oorspronkelijke Latijnse tekst (Schneevogel, Rupprich 1935).

Afleidingen van "sustentatio", het Latijnse grondwoord van de moderne Engelse term "sustainability", lopen bijna als een rode draad door de tekst, of beter gezegd door de beschuldigende toespraken van Terra en haar advocaten. Meteen aan het begin van zijn grote aanklacht wijst Mercurius erop dat de Aarde gul voorziet in alles wat "noodzakelijk is voor het welzijn van de mens en het behoud van het leven" (ad usum hominum vitaeque sustentationem requiruntur) (ibid., p. 244). Jaar na jaar draagt het "de vruchten" waarmee het al de levende wezens "voedt en in stand houdt" (alit et sustentat) (ibid., p. 245). Het woord komt ook

voor aan het einde van de toespraak van Ceres, de godin van de landbouw, wanneer zij Jupiter vraagt: "Impera agros colere, quibus humana vita sustentatur" (Draag de mensen op hun velden te bebouwen waarmee ze hun leven kunnen ondersteunen) (ibid., p. 258). Terra zelf gebruikt deze woordenschat in haar eigen korte verklaring: zij kent de mens "in overvloed" toe wat hem dient voor "gebruik en levensonderhoud" (abunde - ad usum tuum aut sustentationem) (ibid., p. 262). Nauw verbonden met dit debat over "behoud" en "duurzaamheid" is het onderscheid tussen - in moderne termen - "basisbehoeften" (necessitas) en "hebzucht" (cupiditas). De bevrediging van basisbehoeften is legitiem, hebzucht niet. Dit is ook een leidmotief.

Zelfs het moderne gesprek over het "keerpunt" komt in de tekst voor: Het middels mijnbouw zoeken naar metalen, eist Ceres in haar pleidooi, moet grotendeels "omgezet" ("convertatur") worden in werk op de vruchtbare bodem. Op een ander moment spreekt ze - ook heel modern - van het "vuile metaal" (luteo... metallo).

In haar allereerste bekentenis had Terra "in tranen" een waarschuwing uitgesproken die het moderne debat over duurzaamheid van meet af aan heeft begeleid en het urgentie verleende. "Als uw rechtvaardigheid", had zij Jupiter vermaand, "mij niet beschermt tegen deze verschrikkelijke misstanden (van de mens), zal ik spoedig onvermijdelijk instorten (propediem concidam) en niet in staat zijn mijn taak te vervullen". (Niavis, 1953, p. 32) Ook toen al: "duurzaamheid" als het tegenover gestelde van "ineenstorting" - verwoord door "Moeder Aarde" zelf.

"Terra" is een vrouw ("mulier, nomine Terra"). Zij wordt gekarakteriseerd als "parens" (moeder), "genetrix" (producent), "nutrix" (voedster). In deze reeks toeschrijvingen verschijnt het woord "sustentatrix" in een verdere afleiding van "sustentatio". Moeder Aarde verschijnt hier als de personificatie van duurzaamheid. Natuurlijk put de humanistische geleerde Niavis uit antieke metaforen. Ovidius' beschrijving van het zilveren, koperen en ijzeren tijdperk in de "Metamorfosen" (1, 113-150)

heeft hem zeker geïnspireerd. Hij was zeker ook bekend met de beschrijving van de ertswinning in het boek Job van het Oude Testament en de daarmee samenhangende vraag naar de plaats van de wijsheid (Job, 28, 1-11). Wat echter opvalt, is de gelijkenis van oude metaforen die vandaag opnieuw in het spel zijn gebracht.

Latijns-Amerikaanse sociaal georiënteerde basisbewegingen en zelfs overheidsinstanties reactiveren de notie van "Pachamama" (Moeder Aarde), overgeleverd uit precolumbiaanse Andes-culturen (cf. Acosta, 2015). "Gaia", de naam van de aardgodin uit de Griekse mythologie, werd al in de jaren zeventig weer opgepakt door de Britse onderzoeker van het aardsysteem James Lovelock (vgl. Lovelock, 1991). De Franse filosoof Bruno Latour heeft dit thema de laatste jaren opgepakt (cf. Latour, 2014). De kwalificatie "Moeder Aarde" werd onlangs gebruikt door de Duitse bondskanselier Angela Merkel. Het ging om de zeer schandalige terugtrekking van de Amerikaanse president Trump uit het klimaatakkoord van Parijs. Overall waar het idee van "ecologische integriteit" moet worden genuanceerd en urgent gemaakt, duikt die oude metafoor in de 21ste eeuw weer op.

4. Het paradigma van het geschenk

Een begrip dat eveneens op een centrale plaats in de tekst voorkomt, lijkt mij van bijzonder belang voor de huidige receptie en visualisering van het antieke verhaal: het idee van de "gift". Het is opnieuw Ceres die dit idee kernachtig verwoordt. Zij spreekt van "sacrum donum" (heilige gave) (Schneevogel, 1935, p. 256), "donum divinum" (godelijke gave) en van "mirifico munere" (wonderbaarlijke gave). Deze woordkeuze is erg interessant. Enerzijds blijft zij nauw verbonden met het heilige, met de idee van "schepper", "schepping" en het behoud van de schepping. Anderzijds opent dit begrip een andere culturele dimensie. Het paradigma van de "gift" is wijdverbreid in alle culturen van de wereld. Het verbindt de dingen in "duurzame" cycli van geven en

nemen en wederkerigheid. (Over de betekenis van het geschenk in de antropologie, zie bijv. Mauss, 2014 "Essay over de gift", HS).

Het verschijnsel van "de gift" bleef bestaan toen in de mijnbouw van het keurvorstendom Saksen werd gedebatteerd over de legitimiteit van het eigen handelen. Een generatie na Niavis nam de arts en mijnbouwkundige Georg Agricola (1494-1555), die onder meer in St. Joachimsthal en in Chemnitz werkte, de draad op waar Niavis was gestopt. In het allereerste hoofdstuk van zijn opus magnum "*De re metallica libri XII - Over mijnbouw en metallurgie*" (Agricola, 1977) roept deze auteur aan de hand van oude bronnen het beeld op van een beschaving waarin de "vruchten van de Aarde en de verschillende dieren" voldoende zijn om de mensen te voorzien van "een heerlijke overvloed aan eten en drinken". Het is de visie van een economie gebaseerd op *hernieuwbare* bronnen. Het is het visioen van een cultuur waarin het genieten van de schoonheid van de natuur en van immateriële waarden het "zoetste voedsel van de ziel" zou worden (vgl. Grober, 2015, p. 24 e.v.).

Maar hij oppert deze visie alleen om haar vervolgens weer te verwerpen. Het is echter de moeite waard zijn beweegredenen nader te bekijken: Alleen de metalen die door mijnbouw en metallurgie worden gewonnen, maken de productie mogelijk van die werktuigen en gereedschappen die nodig zijn voor het verbouwen en oogsten van *hernieuwbare* hulpbronnen. (N.B.: waarbij de metalen daarentegen *niet-herwinbaar* zijn!, HS). Daarom, zegt hij, zou de mens zonder mijnbouw niet kunnen bestaan en "zijn gezondheid beschermen en een leven leiden in overeenstemming met zijn cultuur". Ik vind deze synopsis van hernieuwbare en niet-hernieuwbare hulpbronnen intrigerend. Zou het niet overgebracht kunnen worden naar ons heden, namelijk naar het probleem van de energietransitie? Het oogsten van zonne-energie, windenergie en andere hernieuwbare hulpbronnen is niet mogelijk zonder gereedschap en apparatuur van metaal, zeldzame aardmetalen en andere materialen. Het verkrijgen daarvan blijft de opgave van de mijnbouw.

Agricola roept op tot holistisch denken over onze impact op de biosfeer en de lithosfeer. De mijnbouwwetenschap die hij vervolgens ontwikkelt is systematisch gericht op de "permanentie" van aanvoer van noodzakelijke goederen. Zijn project luidde: overexploitatie tegengaan en de mijnbouw in een gereguleerde en efficiënte richting sturen. Agricola's boek spreekt ook verschillende keren van "munera". Preciezer gezegd, van "munera Dei", de gaven van God.

Hoe diep dit begrip nog verankerd was in de geest van de 16de eeuw blijkt uit een episode uit Agricola's tijd: in 1528 werd een rijke zilvervoorraad ontdekt op de Keilberg (Tsjechisch: Klinovec), de hoogste top van het Ertsgebergte. De soeverein, de Saksische keurvorst Johann Friedrich I, vaardigde de vrijheid mijnbouw uit en verhief de toen gestichte stad tot mijnbouwstad. Volgens de legende wilden de mijnwerkers hem bedanken met een zitbank van massief zilver. De keurvorst weigerde en zei: "Dit edele metaal is uw brood. Het is een geschenk van God". Daarop noemden de burgers hun nieuwe stad "Gottesgab". Deze naam is tot op heden gebleven. Sinds de verdrijving van de Duitse bevolking in 1945 heet de tegenwoordige toeristische plaats aan de Tsjechische kant van het Ertsgebergte Boží Dar, een letterlijke vertaling van de oude plaatsnaam.

Dat het verschijnsel van het "geschenk" ook diep geworteld was in de orthodoxe lutherse theologie van de 17de eeuw, bewijst een zijdelingse blik op een van de bekendste liederen van Paul Gerhardt, het "Sommergesang" uit 1653. Het begint met de verzen: "Ga heen, mijn hart, en zoek vreugde in deze bekoorlijke zomertijd - *in uwe..gave Gods.*"

5. Goethe's "Geschenken van de natuur"

Een veelzeggend voorbeeld van het voortbestaan van de idee van de "gave Gods" in geseulariseerde vorm tot op de drempel van de 19de eeuw is te vinden in het werk van Goethe. Het is zijn beroemde toespraak bij de ceremoniële opening van de mijn Johannisschacht bij Ilmenau op 24 februari 1784 (Goethe, 1987,

p. 751 e.v.). Als minister en kamerheer van het hertogdom Saksen-Weimar-Eisenach stond Goethe nog steeds in de mijnbouwtraditie van het keurvorstendom Saksen. Hij voelde zich nauw verbonden met de in 1765 opgerichte Saksische mijnbouwacademie van Freiberg. Heinrich von Trebra, afgestudeerd aan de mijnbouwacademie en later hoofd van het Saksische hoofdbureau voor de mijnbouw, was zijn naaste adviseur op het gebied van mijnbouw en mineralogie. De poging van de Kamer van Weimar om de mijnbouw in Ilmenau onder inspiratie van Goethe terug op gang te brengen, mislukte. De toespraak van de minister is dus slechts een wensuiting. Zijn toehoorders waren de handelaren en de aandeelhouders van de mijn. De mijnwerkers, de "arme mollen", stonden in de rij voor de ingang van de zaal. Midden in zijn toespraak - die hij vrij uitsprak - raakte de anders zo welbespraakte man de draad van het verhaal kwijt. Goethe zweeg. Minuut na minuut liet hij in stilte voorbijgaan. Waarom? Wij weten het niet. We weten alleen dat Goethe na een "kleine eeuwigheid" en zonder enige uitleg de draad weer oppakte en zijn toespraak rustig tot een einde bracht.

Het idee en de retoriek van de duurzaamheid loopt er als een rode draad doorheen. In zijn terugblik op de veelbewogen geschiedenis van de mijnbouw in Ilmenau benadrukte de minister de vastberadenheid van de voorgaande generaties om de mijnbouw "*Dauer auf Folge*" te geven. De nieuwe mijnschacht is de deur "waardoor men afdaalt naar de verborgen schatten van de Aarde, waardoor die diepe "*gaven van de natuur*" aan het licht komen".

De uitvoerenden en de eigenaren van de nieuwe mijnschacht, tot wie de toespraak was gericht, hadden de plicht met deze gaven van de natuur te werken "voor het algemeen welzijn". Het "dubbelzinnige metaal, dat vaker ten kwade dan ten goede wordt gebruikt", mag alleen worden bevorderd ter ere van God en "ten bate van de mensheid". Het "algemeen belang" staat dus centraal in deze toespraak. Het omvat de rechten van de "arme mollen". Het omvat tevens de rechten van toekomstige

generaties. Ilmenau, zo wenst Goethe, mag "weer op zijn oude "Flor" staan". "Flor" is een oude metafoer uit de oudheid en "Florida" noemden de Spaanse veroveraars in de 16de eeuw een koloniale verovering die gezegend was met een bijzonder weelderige natuur. Uit de hedendaagse politieke retoriek kennen we het woord "bloeiende landschappen". De bloei, de bloesem, zegt Goethe in Ilmenau, moet "tot in het nageslacht duren". "Ja, moge dit nageslacht", roept hij aan het eind van zijn toespraak uit, "ons zegenen voor wat wij vanaf deze dag zullen doen, en onze naasten genieten van deze zegen". Ook hier sluit een cirkel: "geschenk" en "zegen" in een samenhang brengend.

6. De opkomst van het begrip "hulpbronnen"

Wat voor de mijnbouwdeskundigen van de Renaissance nog "gaven van God" waren, en voor Goethe en de Verlichting "gaven van de natuur", is in het huidige mondiale vocabulaire "grondstoffen" geworden. Het gebruik van dit woord is zo ingesleten dat bijna niemand het beseft: het is ook een metafoer, namelijk een metafoer van de natuur.

In 1779, enkele jaren voor Goethes toespraak in Ilmenau, verscheen het woord "resource" voor het eerst in het Engels in de betekenis van "de rijkdom van een land". Het was ontleend aan het Frans, waar het al sinds het begin van de 17de eeuw in gebruik was. Het bevat ook het woord "source", dat zowel in het Frans als in het Engels "bron" betekent. Het Latijnse grondwoord is "resurgere". Het betekent "ontspringen", "opnieuw opkomen", ook "vernieuwen", zelfs "herrijzen". Het is gebaseerd op het idee van een bron waaruit water ontspringt, stroomt en blijft stromen. De associatie met de natuurlijke, levende cyclus van water, van continuïteit en duurzaamheid, klinkt als vanzelfsprekend. In het vreemde talenwoordenboek van Joachim Heinrich Campes uit 1801 wordt "resource" "hulpbron" genoemd. Marx had het Engelse woord "resource" waarschijnlijk nog in gedachten toen hij in *Het Kapitaal* de Aarde en de arbeider beschreef als de "fontein van alle rijkdom". In de loop van de nieuwe

globaliseringsgolf sinds de jaren zeventig heeft het woord wereldwijd een hoge vlucht genomen. Maar de natuur-metaforische dimensie van de term is verloren gegaan in het moderne, ingesleten gebruik van het woord. "Hulpbronnen" worden gewoonlijk geassocieerd met dode materie of met "biomassa". In het huidige gebruik verwijst het woord steeds vaker naar financiële middelen, d.w.z. geld.

Als de taalkundige innovatie van "hulpbronnen" en de reïficatie (verstoffelijking, HS) van dit concept betekent dat het idee van de "gift" steeds vager wordt, roept dit verregaande ethische vragen op: Wat geven we eigenlijk terug aan de natuur als we haar "gaven" onder de naam "hulpbronnen" weer onttrekken? Wat zijn onze plichten als we onze aanspraak op hulpbronnen als ons recht beschouwen en deze met alle middelen afdwingen? Is het toegestaan een "geschenk" te verspillen? Het te degraderen tot louter "handelswaar"? "Geschenken" zijn het tegenovergestelde van "buit". Buit is gebaseerd op roof, uiteindelijk op geweld. Dit is het probleem van "uitbuiting". Een "geschenk" is ook anders dan een "koopwaar", waar alleen de ruilwaarde, uiteindelijk het monetaire aspect, telt. Zou het semantische krachtenveld van "geschenk" vernieuwd kunnen worden in tijden van een dringend noodzakelijke uitbanning van overexploitatie?

7. De uitbanning van "overexploitatie" en het paradigma van de gift

"In een tijdperk waarin wij de hulpbronnen van de planeet als nooit tevoren uitputten en de toekomst van de mensheid in gevaar brengen, is duurzaamheid de sleutel tot het overleven van de mensheid". (Christopher G. Weeramantry, 2008)

In de 21ste eeuw staat het uitbannen van overexploitatie weer met hernieuwde urgentie op de agenda van de wereldgemeenschap. In de geglobaliseerde wereld van vandaag is het grondstoffenvraagstuk immers een megakwestie. De Sri Lankaanse jurist Christopher Weeramantry, voormalig vice-

president van het Internationaal Gerechtshof, noemde de snel toenemende "uitputting" van 's werelds natuurlijke hulpbronnen een "nieuwe urgentie". Weeramantry noemde de snel versnellende "beroving" van de hulpbronnen van de planeet een bedreiging voor het voortbestaan van de mensheid. "beroving" - dat is heel dicht bij de woordkeuze van Niavis meer dan 500 jaar geleden! Vandaag spreken we van "bloeddiamanten", van "kritieke mineralen". We hebben het over "piekolie", over het productieplafond en het dreigende opdrogen van oliebronnen, en over "onconventionele" methoden om fossiele brandstoffen te winnen, zoals fracking en bergtop-mijnbouw (Mountaintop Removal Mining).

We zien de voortschrijdende ontbossing van de planeet. We zien de opkomst van "extractivismo" - een term uit het Latijns-Amerikaanse debat - van meedogenloze overexploitatie in de economieën van niet alleen de opkomende landen. We spreken van een soms dramatische schaarste aan hulpbronnen, zelfs van de dreiging van grondstoffoorlogen.

Maar wat zou duurzaamheid betekenen voor de mijnbouw en haar ketens van waardevermeerdering? Dit is een van de spannendste vragen in de grote wereldwijde beweging om de industriële-consumentensamenleving te veranderen. Voor zover ik kan zien ligt een deel van de oplossing besloten in de kleine formule die bekend staat als "de regel van de drie R's: reduce - reuse - recycle (verminderen - hergebruiken - recyclen). Dit opent de deur naar een efficiëntere, leefbare toekomst. Zou er niet nog een vierde "R" kunnen worden toegevoegd: "refuse, weiger!". Een code volgen door alle vormen van overexploitatie te weigeren? Zou dat niet in overeenstemming zijn met de beste tradities van ons cultureel erfgoed? Voor mijnbouw zou het een wending zijn van de tonnenmaat-ideologie van het verleden naar een - laat ik zeggen - "onsjesmaat-filosofie" van de toekomst. Uit een minimum aan hulpbronnen het optimaal "Goede Leven" voort kunnen brengen (Buen vivir). Ligt de essentie van een "metaalbewustzijn" voor de 21ste eeuw niet in een dergelijk

zorgvuldig minimalisme?

Zou het niet tijd worden om het woord "geschenk" uit onze basiswoordenschat tevoorschijn te halen, de historische lagen ervan bloot te leggen, het weer in de schijnwerpers te zetten en het te laten schitteren? Dit is precies het proces dat aan de gang lijkt te zijn. In de wereldwijde bewegingen voor de grote transformatie naar duurzaamheid maakt het paradigma "geschenk" een schitterende comeback. Als conceptuele tegenstelling van het schijnbaar alomtegenwoordige en dominante concept van de handelswaar.

Een van de denkers daarover is Alain Caillé (Caillé, 2008), socioloog en co-auteur van het "Convivialistisch Manifest" uit 2014 (Les Convivialistes, 2014). In zijn lezing "The Paradigm of the Gift and Convivialism" presenteerde hij in 2015 het verband bij een workshop in Essen (vgl. Grober, 2016, p. 257 e.v.). Kort samengevat: De verbinding van de drie elementaire handelingen "geven - aanvaarden - beantwoorden" is altijd de basis geweest van het sociale leven en de cultuur. Deze verbinding leidt tot een relatie die niet door contract en markt wordt geregeld. Zij is gebaseerd op cycli. Er ontstaat een positieve cyclus die de samenleving in feite menselijk maakt. Vraag om iets - geef het - aanvaard het geschenk - dank ervoor - geef het terug met enige vertraging - geef iets meer terug dan je hebt ontvangen - geef door wat je hebt ontvangen - zet een nieuwe cyclus in gang. En zo verder. Dit brengt mensen samen. Het tegenovergestelde luidt: vragen - het geschenk weigeren - beroven. De negatieve spiraal scheidt mensen. Geschenken circuleren. Het principe van wederkerigheid is van toepassing. Er ontstaan netwerken van wederkerigheid. Maar ook van herverdeling. Iemand die niet in staat is iets terug te geven wordt niet uitgesloten. Noch de arme, noch de zieke, noch de vreemdeling. Daaraan geef je onvoorwaardelijk. Je weet dat je ook zelf in deze omstandigheid terecht kunt komen. De "gift" is in dit geval niet wederkerig, maar asymmetrisch. Je verwacht er niets voor terug. Acceptatie is legitiem. Het schaadt je eigenwaarde niet, het maakt je niet

beschaamd. Je staat toe dat materiële goederen effectief zijn voor het welzijn van anderen en voor de samenhang van het geheel. Het geschenk past bij de situatie. De situatie vraagt om het geschenk. De daad van het geven vormt je identiteit, geeft je respect, sterkt jou, maakt je tot een voorbeeld voor anderen. De cyclus van "geven" scheidt wederzijds vertrouwen. In situaties van onzekerheid, van vreemdheid, slaat het een eerste brug. Zo bouwt het een kader voor de ontmoeting, een podium waar iedereen in wisselende rollen kan optreden. Het paradigma "geschenk" heeft te maken met vriendelijkheid en vrijgevigheid, met gratie en schoonheid. Het schept een sfeer van lichtheid van zijn. Alain Caillé en de activisten van het convivialisme over de hele wereld ontleen er een nieuw soort levenskunst aan. Zij definiëren het als de "kunst van het vreedzaam samenleven". Bijna niets is méér nodig in de huidige permanente crisis.

Ik vind de moderne theorie van "het geschenk" zeer verrijkend. Het idee dat grondstoffen "gaven van God" of "gaven van de natuur" zijn, wijzigt en nuanceert het idee van "eigendom" en "bezit". Het wijst erop dat alle eigendom leeft van randvoorwaarden die de eigenaar niet zelf heeft geschapen, maar verschuldigd is aan de schepping of de natuur. Het verruimt onze kijk op het idee van duurzaamheid. Nu komt de intergenerationele rechtvaardigheid en de relatie tussen verleden, heden en toekomst in een nieuw en helder licht. In de logica van "geschenken" verschijnen ze als een ononderbroken keten: je geeft liefdevol aan de volgende generaties door wat je in jouw tijd dankbaar van je voorouders hebt ontvangen en "duurzaam" mocht gebruiken, bewaren en vermenigvuldigen. De kern van duurzaamheid, zou je kunnen zeggen, is het "geschenk" waarvoor je niets terugkrijgt. Behalve een vertraagde, dankbare herinnering door je nakomelingen. En toch bindt het ons: het is een verplichting tegenover onze voorouders, maar bovenal een verantwoordelijkheid tegenover onze kinderen, van wie wij de Aarde slechts geleend hebben.

Deze presentatie is gebaseerd op mijn bijdrage (UG) aan de discussie met Martin Held en Angela B. Clement op 20 mei 2017 in Hall/Tyrol. Uitgebreid met gedachtegangen uit mijn boeken "Die Entdeckung der Nachhaltigkeit" en "Der leise Atem der Zukunft".

Literatuuropgave:

Bronnen:

- + Niavis, Paulus (um 1490, 1953): Ludicium Iovis oder Das Gericht der Götter über den Bergbau. Ein literarisches Dokument aus der Frühzeit des deutschen Bergbaus. Übersetzt und bearbeitet von Dr. Paul Krenkel. In: Freiburger Forschungshefte, Reihe Kultur und Technik. D3. Berlin (Ost): Akademie Verlag.
- + Schneevogel, Paul (= Paulus Niavis) (um 1490, 1935): Ludicium Iovis in valle amoenitatis habitum ... In: Hans Rupprich (Hg.): Humanismus und Renaissance in den deutschen Städten und an den Universitäten. Leipzig: Verlag Philipp Reclam.
- + Agricola, Georg (1556, 1977): Vom Berg- und Hüttenwesen. Vollständige Ausgabe nach dem lateinischen Original von 1556. Übersetzt und bearbeitet von Carl Schiffner. München: dtv.
- + Goethe, Johann Wolfgang (1987): Rede bei Eröffnung des neuen Bergbaues zu Ilmenau. Den 24sten Februar 1774. In: Sämtliche Werke Bd. 2.2 (Münchener Ausgabe), hg. von Karl Richter, S. 751ff. München: btb Verlag
- + Voigt, Julius (1912, Reprint 1990): Goethe und Ilmenau. Unter Benutzung zahlreichen unveröffentlichten Materials. Leipzig: Xenien-Verlag

Secundaire bronnen:

- + Acosta, Alberto (2015): Buen vivir. Vom Recht auf ein gutes Leben. München: Oekom.
- + Caillé, Alain (2008): Die Anthropologie der Gabe. Frankfurt: Campus.
- + Les Convivialistes (2014): Das Konvivialistische Manifest. Für eine neue Kunst des Zusammenlebens. Hg. von Frank Adloff und Claus Leggewie. Bielefeld: transcript Verlag.
- + Grober, Ulrich (2010): Die Entdeckung der Nachhaltigkeit – Kulturgeschichte eines Begriffs. München: Antje Kunstmann Verlag.
- + Grober Ulrich (2016): Der leise Atem der Zukunft – Vom Aufstieg nachhaltiger Werte in Zeiten der Krise. München: Oekom.
- + Grober, Ulrich (2015): Tradition als Ressource – die Bergakademie Freiberg und die langen Linien des Nachhaltigkeitsdenkens im kulturellen Erbe Sachsens. In: Wider den Raubbau. Der Beitrag Freibergs zum modernen Leitbild Nachhaltigkeit. Freiberg: TU Bergakademie Freiberg.

- + Horák, Vladimír; Tvrdý, Jaromír (2002): Vom Silber zum Uran: Die Geschichte der Stadt St. Joachimsthal. In: Lapis, Jg. 27, Heft 7–8, S. 13ff.
- + Latour, Bruno (2014): Existenzweisen. Eine Anthropologie der Modernen. Berlin: Suhrkamp.
- + Lovelock, James (1991): Das Gaia-Prinzip. Die Biographie unseres Planeten. Zürich: Artemis & Winkler.
- + Thalheim, Klaus (2012): Das Silber von 1477 in der Sammlung des Museums für Mineralogie und Geologie Dresden. In: Agricola-Forschungszentrum Chemnitz (Hg.): Rundbrief 2012.
- + Weeramantry, C. G. (2008). Vorwort zu Klaus Bosselmann, The Principle of Sustainability. Aldershot: Ashgate 2008

****** *Een bijdrage aan de conferentie "Metallisering - Van de koperbijl van Ötzi tot de mijnbouw in Schwaz. Perspectives on the future of metallisation" van 18 tot 21 mei 2017 in Bozen, Schwaz en Hall. Organisatoren onder andere: De werkgroep "Die Transformateure" en de Duitse Bundesstiftung Umwelt.*

Nawoord door de vertaler

Al vroeg in het beschavingsbewustzijn bestonden literaire en ethische reflecties op de materiële uitrusting van die beschaving, overigens zonder dat gevolgtrekkingen gewoonlijk doorwerkten in de praktijk van alledag. De rechter in het verhaal is in zijn oordeel al even gespleten. Het is het begin van het permanente vooruitschuiven van het uiteindelijk onvermijdelijke. De essentie van de beschaving wordt in deze fraaie verhandeling in feite bij de planetaire presentie van metalen stoffen gelegd (▲ *Grober, pag.5*). Met hun unieke en zeer specifieke materiaaleigenschappen zijn de metalen door geen andere stoffen te vervangen. Naar wens vormbare gereedschappen en de latere machines voor massaproductie zouden zonder dat onmogelijk te maken zijn. De basaalste houten plank zou in de droomwereld bestaan. Landinrichting en landbouw, hoe dit zonder spade aan te vangen? Instrumenten voor verifieerbare wetenschapsbeoefening zouden evenmin bestaan. Hoe anders zouden fossiele stoffen uit de geologie gewonnen kunnen worden? Hoe de dieper gelegen metalen zelf? De met de "winningen" onlosmakelijk samenhangende geologische planeetontwrichtingen - waarmee alle toekomstige natuur en ook mensen te leven hebben - is het wezenlijke punt dat Niavis alvast aansnijdt. De logica volgend, moet beperkte metalenbeschikbaarheid in de planeet wijzen op een beperkte houdbaarheid van een tot in de haarvaten daarvan afhankelijke cultuur. Doorgaand verbruik blijft het vooruitschuiven van het uiteindelijk onvermijdelijke. Het ongemoeid laten van planetaire metalen tekende elke cultuur tot vóór de kopertijd waarin de mens nochtans over dezelfde inherent eigen persoonskenmerken - vindingrijkheid en het vermogen tot samenwerken - beschikte. Tot in de 20ste eeuw leefden zo nog kleinere gemeenschappen. Wat gereedschappen betreft stelde men het voornamelijk met afgeslagen vuursteen, nagenoeg onbewerkt organisch hout, been of ander vondstmateriaal. Als zo'n daaropvolgende grootschalige metalen-cultuur onhoudbaar blijkt, moet de enig denkbare oplossing het anticiperen op blijvende metalenreductie zijn. De tijd moet dan gekomen zijn om de beleidsinstrumenten op die noodzaak te gaan enten. Convivialisme klinkt als welkome inspiratie.

han-snijders.nl